

Тамара Тюріна
Національний університет «Львівська політехніка»
Андрій Зачепа
Українська академія друкарства, Львів

РОЗУМ ТА СВІДОМІСТЬ ЯК КОСМОПЛАНЕТАРНИЙ ФЕНОМЕН: ЕЗОТЕРИЧНІ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Розглянуто людський розум як космопланетарний феномен; розкрито рівні його еволюції, зміст та спрямованість (за Інтегральною Йогою, Агні-Йогою); проаналізовано еволюційну роль людського розуму у концепції біосфери та ноосфери В. Вернадського; розкрито сутність понять «ноосферний розум» та «колективний розум».

Ключові слова: свідомість, людський розум як космопланетарний феномен, концепція біосфери та ноосфери В. І. Вернадського, ноосферний розум, колективний розум.

Tamara Tiurina
Lviv National Polytechnic University
Andrij Zachepa
Ukrainian Academy of Printing, Lviv

Intelligence and Consciousness as Cosmo-Planetary Phenomenon: Esoteric and Modern Approaches

Human intelligence is considered as cosmo-planetary phenomenon; strata of its evolution, content and directedness (according to Integral Yoga, Agni Yoga) are disclosed; evolutionary role of human intelligence in the V. Vernadskiy's concept of biosphere and noosphere is analyzed; essence of notions «noospheric intelligence» and «collective intelligence» is disclosed.

Key words: consciousness, human intelligence is considered as cosmo-planetary phenomenon, V. Vernadskiy's concept of biosphere and noosphere, noospheric intelligence, collective intelligence.

В духовно-езотеричній філософській літературі (буддизмі, йозі, Інтегральній Йозі, Агні-Йозі тощо) велика увага приділяється людській свідомості та її складовій – розуму: його активної ролі у еволюції людини, людства, планети, всесвіту.

Розглядаючи людський розум як космопланетарний феномен, Інтегральна Йога, Агні-Йога характеризують етапи еволюції людського розуму, його зміст та спрямованість. Інтегральна Йога Шрі Ауробіндо Гхоша [7] – це спроба проникнути у таємниці людського виду, віднайти шляхи вдосконалення людини, і, відповідно, вдосконалення людства і Землі. Автор доходить висновку, що той стан, у якому перебуває людство сьогодні – це перехідний період. Згущення темряви, за автором, це ознака часу народження чогось нового і приходу Великого Світла. І щоб цей прихід став можливим, необхідні колективні зусилля.

Згідно з Шрі Ауробіндо, «людина – це перехідна істота, її становлення ще не закінчилось. ...Крок від людини до надлюдини буде новим звершенням у земній еволюції. Це неминуче, оскільки це одночасно і прагнення внутрішнього Духу, і логіка природного процесу»[9].

Шлях від звичайної людини до надлюдини лежить через перетворення людської свідомості, розвиток інтуїтивного мислення, перемогу над власним егоцентризмом та здобуття духовної волі.

Суть Інтегральної Йоги Шрі Ауробіндо полягає у глибинному переосмисленні самого поняття «свідомість» (яку він тісно взаємопов'язував з рівнем розвитку людського розуму), дослідженням і узагальненням шляхів зміни свідомості людини, її розвитку до рівня надсвідомості (космічної свідомості). Шрі Ауробіндо розрізняє чотири головні стани свідомості (рівні її розвитку: звичайний розум (звичайна свідомість), просвітлений розум (просвітлена свідомість), інтуїтивний розум (інтуїтивна свідомість) і надрозум (глобальний розум, надсвідомість).

Звичайний розум (свідомість) і пов'язане з ним життя характеризується повним підпорядкуванням стереотипу мислення, який Шрі Ауробіндо називає «блуканням розуму». Людина постійно перебуває в рабстві своїх пристрастей, бажань,

внутрішніх установок, яким навколишній світ не дуже відповідає. Звідси – всі вони є причинами стресів, неврозів та інших розладів людської психіки.

Просвітлений розум – це перевага людей мистецтва, людей творчих прагнень, які знайшли в собі сили і бажання піднятися над буттям, життєвими дріб'язками, споживацькою психологією та над будь-якою життєвою ситуацією. Таке просвітлення пов'язане з частковим відкриттям інтуїтивного каналу – «третього ока». У людини розвивається почуття причетності до переживань іншої людини, співчуття, єдності з природою, друзями і навіть з ворогами.

Рівня **інтуїтивного розуму** досягає дуже небагато людей: він є можливим лише при повній відмові від споживацтва, егоїстичних прагнень при упокоєному радісному баченні світу і повному спокої розуму. На рівні інтуїтивної свідомості здійснюється регулятивне начало Всесвітнього Розуму – людина відчуває себе повністю захищеною від знегод, злигоднів, хвороб, зникає саме поняття страху.

Вища фаза свідомості – **надсвідомість (глобальний розум)** – це рівень, на якому відбувається повне злиття свідомості з Абсолютом, коли людина наділяється винятковими здібностями та можливостями, якими володіли великі утаємничені: Рама, Крішна, Орфей, Гермес, Піфагор, Платон, Христос, Будда, Мойсей, Рамакрішна, Вівекананда та ін.

За словами Шрі Ауробіндо, в кожній людині закладене і людське, і божественне, і від людської істоти залежить розкриття Божественного в собі.

За Вченням Агні-Йоги [1], людина на сучасному етапі її розвитку володіє трьома видами розуму: 1) нижчим розумом, чи інстинктом; 2) середнім розумом (інтелектом); 3) вищим, духовним розумом (інтуїцією). У Живій Етиці говориться, що інстинктивний розум сучасної людини – це розум минулого; інтелект – розум сучасного; інтуїція – розум майбутнього. Ці три види розуму тісно пов'язані між собою і між ними не існує чіткої границі, вони непомітно переходять один в одного.

Інстинктивний розум відповідає за фізіологічні процеси в нашому організмі. Ним користуються істоти, які перебувають на нижчому рівні розвитку (тварини, дикуни, діти). Всі потреби тіла:

голод, спрага, сон, статевий потяг, усі нижчі пристрасті: ненависть, злість, заздрість, ревності – прояв емоцій нижчої природи людини – все перебуває під керівництвом інстинкту.

Логіка, аргументація, аналіз, синтез, спостереження, дослідження – основа **інтелектуального розуму**. Інтелект має велике значення у розвитку наук, прикладних знань, загалом цивілізації. Але інтелект, з погляду Агні Йоги, може збагнути лише зовнішній стан речей і явищ. Спрямованість лише на розвиток інтелекту нерідко породжує в людині гординю, егоцентризм і призводить до духовного спустошення.

Інтуїція (надсвідомість) – це духовний розум, ним володіє дуже невелика кількість людей, котрі досягли високого духовного рівня розвитку. Це джерело творчості й натхнення вчених, художників, поетів, письменників, філософів.

Зокрема, підтвердження цього зустрічаємо у В. І. Вернадського, за словами якого, саме інтуїція і натхнення, а не логічний інтелектуальний процес є первинними в просторі науки і становлять основу всіх великих відкриттів [2, с.111]. У Вченні зазначається, що особливістю сучасної епохи є перехід від еволюції інтелекту до еволюції духовного розуму – інтуїції.

Четвертий вид розуму – розум наших нащадків – називається «Атма». Це розум, який містить досвід космічного людства. Люди, які перебувають на цьому рівні розвитку, є провідниками, джерелом передачі космічного досвіду землянам (Піфагор, Платон, Будда, Христос, Магомет, О.Блаватська, Шрі Ауробіндо Гхош, Реріхі, К.Цюлковський, В. Вернадський та ін.).

Хотілося б зупинитися на роздумах щодо проблеми людського розуму та його еволюційної ролі одного із найвидатніших вчених-провідців нашої епохи, засновника концепції біосфери і ноосфери – В. І. Вернадського. Багато сучасних вчених як в Україні, так і за кордоном (В.П.Андрущенко, І. Зязюн, А. Мудрик, О.І. Хромова, Г.В. Курмишев, М.Курик, В.Н. Сагатовський, А. Кузнєцова,Є. Зеленов, В. Крисаченко, С.Б.Кримський, Г. Марченко, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, В. Скребця, Г. Тарасенко, (Україна); Н.В.Маслова, Б.А.Астаф'єв, О. І. Субетто,І.Н.Шванева, М.В.Ульянова, Н.В.Антоненко,В. Коробкіна, Ю. Новікова, Л. Шапошникова (Росія); Д. Маркович (Сербія);З. Костова, Л.

Пачельська (Болгарія); Д. Беннета, П. Беррі, М.Є. Еріша (Великобританія); Дж. Свана, В. Степпа, Н. Абрахама, Р. Вайбі, (США) та ін., вважають, що духовно-науковий спадок В. І. Вернадського, його ідея ноосферної цивілізації – це евристичний потенціал, перспектива для людства, яка надає ще один шанс подолати системну цивілізаційну кризу, що охопила земне суспільство.

В. І. Вернадського можна вважати « батьком-засновником» ноосферної цивілізації¹², цивілізації, де

¹² Вперше описав ноосферну цивілізацію Землі у своїх науково-фантастичних творах видатний учений і фантаст І. Єфремов (див. І. Єфремов. Туманність Андромеди – М., 1984; І. Єфремов. Час быка. – М., 1990.). Одним із перших в Україні, хто розробив теоретичні основи переходу до ноосферної цивілізації на духовних засадах, був видатний український філософ, мислитель і духовидець О. Бердник) Його творчість і діяльність були спрямовані на духовне преображення і трансформацію як України, так і всієї людської цивілізації.

У 70-х рр. ХХ ст. Олесь Бердник проголосив про «народження нової історичної реальності – Української Духовної Республіки або СВЯТОЇ УКРАЇНИ» (ноосферної держави). Він писав про необхідність пробудження людства і його духовної трансформації, вважав, що саме Українська Духовна республіка покликана сприяти таким змінам. На думку видатного мислителя, очищувальні духовні процеси на Землі, мають розпочатися саме з України, Святої України. 7 грудня 1976 року він звертається до Організації Об'єднаних Націй від Ініціативної Ради Альтернативної Еволюції з меморандумом, у якому закликав створити Альтернативну Еволюцію або Нову Біосферу з метою врятування біосфери Землі від загибелі. Нова або ж гармонійна Біосфера має призвести «до народження гармонічної Психосфери та Духосфери. Це буде епоха Радості і Світла, яку відписали нам Мудреці Стародавности».

16 грудня 1989 року у Києві під проводом Олесь Бердника відбувається проголошення Української Духовної республіки (УДР). Починаючи з 1990 по 1997 рік щоліта, відбувалися Собори Української Духовної республіки (напр., 2-й Собор проходив на о. Хортиця, відомому рідновірському святому місці), був розроблений її статут (конституція), діяла рада УДР, виходила її газета (літопис) «Згода». Діяльність УДР активно висвітлювалась українськими засобами інформації.

надаватиметься перевага морально-духовним цінностям і характерною ознакою якої є зростання ролі освіти і науки як головних чинників суспільного прогресу.

Важливою складовою ноосферної концепції В. І. Вернадського є людський розум, який він розглядає як космічний феномен, важливий чинник засвоєння і перетворення світу.

Видатний дослідник дійшов висновку, що саме свідомість людини (а розум – його складова): її думки, слова, почуття є відображенням моральності, ціннісних орієнтирів у світі, що саме свідомість людини впливає на усі обмінні процеси в природі, є рушійним чинником еволюційних або руйнівних (інволюційних) процесів залежно від «якості» інформації [5].

Згідно вчення Вернадського, людський розум є якісно новим етапом еволюції Космосу: він не лише породжується законами природи, але і одночасно є джерелом нових закономірностей, які здатні керувати подальшим розвитком Всесвіту, і є визначальною рушійною силою.

У 1926 році у Парижі відбувся семінар, на якому визначився шлях подальшої еволюції біосфери. Його учасники: Е. Леруа (1870-1955), математик, палеонтолог, антрополог; П'єр Тер'яр де Шарден (1881-1955), вчений, священник, філософ; В. І. Вернадський (1863-1945), засновник геохімії, біогеохімії, радіології – проголосили неминучість переходу людства до ноосфери як нового еволюційного етапу розвитку біосфери.

Еволюцію біосфери видатні вчені розглядали як її творче становлення і духовне оновлення. Її витoki: духовна сила, діюча думка (Е. Леруа); ноосфера – це конвергенція духу, людської думки, свідомості (П'єр де Шарден); людина силою свідомості впливає на довкілля і усі обмінні процеси в природі (В. І. Вернадський).

На цьому семінарі визначилися основні ідеї, безпосередньо пов'язані з етапом переходу від біосфери до ноосфери. Так, учасник семінару Е. Леруа вважав, що саме свідомість людини є головною умовою поступового еволюційного розвитку всієї природи, саме свідомість людини сприяє переходу від біосфери до ноосфери – царства розуму.

Це положення підтримав П'єр Терьяр де Шарден, який вважав, що еволюція людства Землі безпосередньо впливає на еволюцію ноосфери. Головний фактор цього впливу – свідомість людини [12].

За В. І. Вернадським, розвиток відбувається до переходу біосфери у сферу розуму (ноосферу), тобто, в земну оболонку, що регулюється розумом. Дослідник висловив думку про те, що розум людини перетворюється на планетарне явище, в реальну геологічну силу і людина стала могутнім геологічним фактором, яка змінює вигляд Землі.

П.Тейяр де Шарден розглядав ноосферу як деяку оболонку свідомості («мислячий пласт»), Сферу Духа, «який ... розгортається ... над світом рослин і тварин – над біосферою і поза нею» [12, с.149].

Як вважав мислитель, біосфера перейде в якісно новий стан – ноосферу – за умови духовної єдності, злиття людини, людства, природи і Бога.

На думку вченого, через ноосферу є можливість наблизитися до «точки Омега» – духовного центру «універсуму» [13,с.180]

В. І. Вернадський називав ноосферою такий стан біосфери, коли розум людини визначає розвиток основних складових біосфери – і природи, і суспільства. Він розглядає ноосферу, як «сферу розуму» планети Земля, яка регулює усе, що відбувається на ній. Саме під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить в новий стан - в ноосферу..., в результаті якого розвиток планети стане цілеспрямованим і буде скеровуватися силою Розуму. Він особливо наголошував, що вплив людини на навколишню природу повинен контролюватися розумом, вийти на ноосферний рівень [3, С. 176-188].

Перехід від біосфери в ноосферу (царство розуму) не локальний епізод розвитку Всесвіту, а природно-історичний етап, закономірний і неминучий. Він знаменує собою включення в біосферу людського розуму як особливого чинника розвитку Всесвіту.

В.І.Вернадський, розглядаючи розум як планетарно-космічне явище, писав про існування сфери Розуму, котра існує у вигляді земної оболонки – ноосфери, підкреслював визначальну роль

розуму, свідомості у її становленні, особливу відповідальність людини і людства за цю сферу. Ідею В.Вернадського щодо існування навколо Землі сфери думки, духовного розуму – ноосфери – підтверджують дослідження сучасних вчених.

Вчений визначав ноосферу як інформаційну оболонку Землі, як «планетарну свідомість», «всепланетну думку», «сферу розуму», «поле планетарного розуму», «воістину загальнолюдську спільність», яка об'єднує нації.

Використовуючи термінологію сучасної науки, ноосфера Вернадського – це ніщо інше як Поле Свідомості, чи Інформаційне Поле Землі [14;15], існування якого підтверджується дослідженнями сучасних вчених.

Як вже відзначалося, людський розум – важлива складова ноосферної концепції В. І. Вернадського. Людський розум здійснює роботу космічного масштабу: перетворює біосферу в ноосферу. Енергія думки стає головним чинником в геологічній історії планети. Таким чином створюється нова форма влади живого організму над біосферою, яка дає можливість перетворити і одухотворити усе довкілля. Це і є головною метою нового творчого духовного буття ноосфери[6]. Утворюючи навколо Землі особливу інформаційно-енергетичну атмосферу, енергія людської думки, особливо енергія колективного мислення, активно впливає на характер планетарних процесів як наближеної, так і віддаленої дії.

У наш час нарістають процеси усвідомлення того, що необхідно міняти духовно-моральні і світоглядні підстави людського Розуму. Людина повинна глибоко усвідомити космопланетарну відповідальність за усе, що вона творить на Землі, і в Космосі, її Розум повинен стати дійсно Ноосферним Розумом, що ґрунтується на духовних засадах.

Ідея В. І. Вернадського щодо ноосферного розуму та ноосферної цивілізації знайшла подальший розвиток у творчості таких сучасних мислителів як О. І. Субетто. С. Б.Кримський, М. М. Моїсєєв, Г. Курмишев, В. Андрущенко, І.Зязюн тощо.

О. І. Субетто, характеризуючи глибинну сутність ноосферного розуму, справедливо зазначає: «Розум - тільки тоді розум, коли його змістом є етичний інтелект, тобто інтелект, що

включає у свої регулятори духовно-моральні критерії» [11, с. 85]. Шлях до «Ноосфери майбутнього» – це шлях до перемоги істинного людського або гуманістичного розуму, розуму, який із стану «Розуму-для-Себе», що породжує Анти-розум, перетворюється на стан «Розуму-для-біосфери, Землі, Космосу», тобто в стан Ноосферної Людини і Ноосферного розуму[10].

Як підкреслює О. І. Субетто, ноосфера за В.І.Вернадським – це не лише і не стільки сфера розуму, хоча і сфера розуму теж, скільки новий стан або нова якість усієї Біосфери, в якій «наукова думка як планетне явище», отже, сукупний розум людства, в першу чергу в особі світової науки, стає потужною планетарною силою еволюції, «енергією культури», що змінює вигляд Землі, тобто перетворюється на геологічний чинник еволюції, рівнопотужний з іншими чинниками еволюції Біосфери .

Таким чином, Ноосферний Розум – це активно-еволюційний, гуманний, космічний, духовно-моральний і духовно-спрямований розум, це «Розум-для-Землі, Біосфери, Космосу», який є засобом забезпечення рівноваги в світі, визначальним чинником розвитку земної цивілізації та подальшої еволюції планети. Ноосферний Розум усвідомлює свою відповідальність за збереження Землі, людини, культури, земної цивілізації, Всесвіту. Ноосферний Розум – це космопланетарний фактор гуманізації та одухотворення світу, що спрямований на еволюцію, саморозвиток, самонавчання, творчість та самореалізацію..

Ноосфера – це такий стан біосфери, коли настає гармонія в усіх системах відношень Людина - Суспільство, Людина - Земля, Людина- Всесвіт, Людина -Суспільство - Земля - Всесвіт: злагодженість всіх процесів, всіх дій між Законами Всесвіту і людиною. Згідно С.Б. Кримського, формування ноосфери як системи включення розуму до складу живої природи є своєрідною її відповіддю на заклик Всесвіту. Включення самосвідомого розуму у систему природи стає необхідним, тому що він протистойть ентропії, вивільняє культурну біохімічну енергію (аграрне виробництво), розкриває інформаційні фундаменти еволюції, забезпечує умови цілісності біосфери. З цього випливає, «що ноосфера є сферою розуму не в звичайному, абстрактно-логічному сенсі, а в специфічному відношенні. У ноосферному розгляданні розум – це не господар буття, а його репрезентант, необхідна розпорядна за своєю

функцією сила, яка діє не сама собою, а в контексті загальних космопланетних закономірностей існуючого» [8, с. 170].

Відомо, що Вернадський розглядав ноосферу як сферу розуму об'єднаного людства. Так, у сучасній науковій літературі зустрічаємо багато роздумів, міркувань щодо колективного розуму, який будучи функцією ноосфери, формується усіма людьми і їх оточенням, включаючи минулі покоління.

У цьому контексті, людство можна описати у вигляді єдиного мислячого організму, в якому колективний людський розум набуває функцію «регулятора соціоприродної еволюції, стаючи частиною гомеостатичних механізмів Біосфери, Землі, в майбутньому – Сонячної Системи, Космосу, підкоряючись їх законам» [11, с. 468].

Як передбачають сучасні вчені, у майбутньому, в процесі формування ноосферної цивілізації, коли вдасться отримати синергетичний ефект від об'єднання людей в колективний інтелект, можна буде говорити про появу потенційно безсмертного суперорганізму, який стане піклуватися про свою цілісність і довговічність.

Підтвердження цієї ідеї зустрічаємо у В. І. Вернадського, за словами якого «збільшення вселенскости, спаяності усіх людських суспільств безперервно росте і стає помітним ...» [5, с. 34; с. 88].

Таким чином, задовго до загострення глобальних проблем сучасності В.І. Вернадський відмічав, що перед людиною відкриється велике майбутнє, якщо людина зрозуміє свою перспективу, і не вживатиме свій розум і свою працю на самовинищення, бо доля нашої планети і доля людства – є єдиною долею. Людство повинно зрозуміти, що воно силою свого розуму створює ноосферу – нову реальність, і саме від колективного розуму людства – його духовної або бездуховної спрямованості – залежатиме майбутнє нашої планети.

У роботах В. І. Вернадського вказується шлях будівництва ноосфери під дією сфери розуму – планетної наукової думки [4, С. 235-243].

Видатний учений пов'язував перетворення біосфери у ноосферу, *тобто в земну оболонку, що регулюється розумом*, з духовним розвитком людини, духовно-культурною діяльністю

всього людства як частини універсального процесу космопланетарної еволюції. У своїх працях він неодноразово підкреслював, що у *ноосфері* - *сфері Духовного Розуму* вирішальним фактором є духовне життя людини.

Література

1. Агни-Йога. В 6 т. – М.: Русский духовный центр, 1992
2. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1991. – Кн. 2. – 271с.
3. *Вернадский В.И.* Начало и вечность жизни. – М.: Сов. Россия, 1989. – 704 с.
4. *Вернадский В.И.* Несколько слов о ноосфере. // Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991. – С. 235-243.
5. *Вернадский В.И.* Философские мысли натуралиста. М.: Наука, 1988.- 520 с.
6. *Вернадский В. И.* Химическое строение биосферы и ее окружения. — М.: Наука, 1987. — 340.
7. Интегральная Йога Шри Ауробиндо. – М.: «Никос», 1992. – 397 с.
8. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: Парапан, 2003. – 240 с.
9. *Сатпрем.* Шри Ауробиндо Гхош или Путешествие сознания. – Бишкек: Глобус, 1992. – 270 с.
10. *Субетто А.И.* Методологические основания ноосферно-ориентированного синтеза наук в XXI веке/ Под научн. ред. Заслуженного деятеля науки РФ, д.э.н. Бобкова В. Н.– СПб.: Астерион, 2013. – 48 с.
11. *Субетто А.И.* Ноосферное смысловедение. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2012. – 260 с.
12. *Тейяр де Шарден П.* Феномен человека // Пер. с фр. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
13. *Тейяр де Шарден П.* Божественная среда / Пер. с франц. / П. Тейяр де Шарден. – М.: Прогресс, 1994. – 220 с
14. *Шипов Г.И.* Теория физического вакуума. Новая парадигма / Г.И. Шипов. – М. : НТ-ЦЕНТР, 1993. – 362 с.
15. *Шипов Г.И.* Явление психофизики и теория физического вакуума / Г.И. Шипов //Сознание и физический мир. – Вып.1. – М. : Агенство «Яхтсмен», 1995. – С. 86-103.